

Wypas kulturowy jako propozycja dla nowego eko-schematu w ramach Wspólnej Polityki Rolnej – przykład Babiogórskiego Parku Narodowego

Kamila Musiał

*Instytut Zootechniki Państwowy Instytut Badawczy, Zakład Systemów i Środowiska Produkcji,
32-083 Balice k. Krakowa*

W Polsce wypas kulturowy lub komercyjno-kulturowy jest prowadzony we wszystkich sześciu karpaccich parkach narodowych. Trzy najstarsze obszary chronione tego typu to: Pieniński, Tatrzański i Babiogórski Park Narodowy, powołane rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 30.10.1954 r. (Denisiuk, 1995). Wypas owiec był podtrzymywany w Pienińskim P.N. od początku jego istnienia, co miało zachować dotychczasowy sposób użytkowania na tym obszarze. Przyjęto wówczas zasady wypasu kulturowego na wydzierżawionej wybranemu bacy Hali Majerz, który na zlecenie Parku wybudował tam istniejącą do dzisiaj bacówkę w stylu podhalańskim (Kawęcka i in., 2017). Nieco inaczej wyglądała sytuacja w Tatrzańskim P.N., gdzie w czasie przypadającym na II wojnę światową oraz okres powojenny prowadzony był nadmierny wypas polskiej owcy górskiej. Spowodowało to różne szkody w zbiorowiskach roślinnych, a odpowiedzią na nieproporcjonalne przepasanie istniejących tam siedlisk łąkowo-pastwiskowych było z kolei całkowite zniesienie wypasu w latach 60. XX w. To jednak także przyczyniło się do niekorzystnych zmian w półnaturalnych ekosystemach. W rezultacie, wypas został przywrócony i odbywa się w obrębie parku na wybranych polanach. Posiada on charakter sezonowy, przy zachowaniu małej obsady zwierząt, dzięki czemu spełnia założenia wypasu kulturowego (Ciurzycki, 2004). Stanowi to zarówno sposób na podtrzymanie tradycji

pasterskiej, jak też utrzymanie cennych krajobrazowo i przyrodniczo hal i polan w obrębie takich terenów chronionych (Musiał, 2018 a).

Teren obecnego Babiogórskiego Parku Narodowego został zasiedlony przypuszczalnie już u schyłku XVI w., kiedy pierwsze grupy osadników założyły tam polany pastersko-rolne. Geneza powstania terenów wypasowych na północnych stokach masywu sięga XVII w. i na ten okres przypada też pochodząca z 1646 r. pierwsza wzmianka o Zawoi jako największej wsi wołoskiej regionu (Krzywda, 2010). Rozkwit orawskiego pasterstwa jest związany z początkiem XVII w., kiedy na Górnej Orawie wypasano aż 24 tysiące owiec (Kowalczyk, 2013). Większość terenów wypasowych na południowych stokach masywu powstała w XVII i XVIII w. w wyniku wyrębu lasów. Polany i hale wypasowe na tych stokach w wyraźny sposób zaznaczały się w babiogórskim krajobrazie i funkcjonowało ich około 120. W XIX w., wobec narastającego problemu niedoboru żywności część babiogórskich polan, zwłaszcza położonych w niższych partiach, została przekształcona w tereny uprawne. Na polanach śródleśnych stosowano z kolei koszenie zamiennie z wypasem, co zapewniało użyźnienie niezbyt bogatych górskich gleb oraz przygotowanie paszy dla zwierząt na okres zimowy. Ten typ gospodarowania łąkarsko-pasterskiego przetrwał do połowy XIX w. W późniejszym czasie część nieużytkowanych pastersko polan, głównie

należących do właścicieli ziemskich samoistnie zarosła. Przyczyn kurczenia się powierzchni nieleśnych należy upatrywać w zniesieniu w 1848 r. pańszczyzny oraz zmianie zapisów serwitutowych w 1853 r. Doprowadziło to do zaprzestania wypasania w lasach przez chłopów bydła i owiec (Kłapyta, 2014).

Znaczący regres gospodarski pasterkiej przyniósł jednak dopiero XX w., a jego przyczyn upatruje się m.in. w migracji ludności do miast oraz tworzeniu alternatywnych dla rolnictwa miejsc pracy. Przyczyniło się do tego także wprowadzenie ustawy zabraniającej wypasu w lasach, a także utworzenie Babiogórskiego Parku Narodowego. W 1925 r. na Babiej Górze po obu jej stronach wypasano zwierzęta jedynie na 6 halach. Do dalszego wycofywania się z tej formy gospodarowania w latach międzywojennych przyczynił się także rozwój przemysłu oraz wykorzystywanie przez przemysł konkurencyjnej, lepszej jakościowo wełny zagranicznego pochodzenia (Fujak, 2017). Wskutek zaniechania wypasu zmniejszyła się liczba polan, hal i łąk śródleśnych. Łączna powierzchnia babiogórskich polan, leżących w granicach Parku Narodowego wynosiła na początku XXI w. tylko 23 ha, co stanowi 0,68% jego powierzchni (Fitak, 2002; Zarzycki, 2010; Fujak, 2017). Zatem, obecny stan obszarów nieleśnych Babiogórskiego Parku Narodowego jest wypadkową ich powstania, historii regresu pasterskiego użytkowania oraz podejmowanych przez dyrekcję Parku działań ochronnych.

Szansą na podtrzymanie bioróżnorodności takich półnaturalnych ekosystemów w obrębie Babiogórskiego P.N. i jego otuliny oraz innych terenów objętych obszarowymi formami ochrony przyrody może być wprowadzenie różnych instytucjonalnych form wsparcia. Odnosi się to do możliwości dofinansowania chowu i hodowli zwierząt, w tym pasterstwa, zwłaszcza warunkowanego historycznie i kulturowo owczarstwa. Wsparcie to może mieć charakter krajowy lub być częścią wspólnej polityki rolnej wdrażanej na obszarach chronionych (Musiał i Musiał, 2018).

W ramach przygotowywanej obecnie nowej projekcji rozważanych jest wiele wariantów w zakresie zapobiegania procesowi tzw. deanimalizacji, a zatem zmniejszania się liczby zwierząt utrzymywanych w gospodarstwach rolnych. Może to być realizowane m.in. przez zrównoważony rozwój chowu owiec, zwłaszcza zaliczanych do ras zachowawczych. Jedną z takich propozycji mogą być rozważane dla nowej perspektywy WPR 2021–2027 tzw. eko-schematy, czyli działania, które będą mogli odpłatnie realizować rolnicy. Zainteresowani będą musieli pogodzić cele produkcyjne z ochroną przyrody.

Celem pracy była syntetyczna ocena wypasu kulturowego owiec prowadzonego na terenie Babiogórskiego Parku Narodowego i powiązania go z konkretnymi zbiorowiskami roślinnymi w piętrach górskich Babiej Góry. Odniesiono to do potencjalnie nowej roli takiego wypasu, jaka mogłaby zaistnieć w ramach eko-schematów, co ma służyć podtrzymaniu na tym terenie bioróżnorodności półnaturalnych ekosystemów. Opracowanie stanowi także wyraz włączenia się w dyskusję prowadzoną w różnych instytucjach skupiających się na projektowaniu i doskonaleniu nowej WPR na lata 2021–2027.

Materiał i metody

W opracowaniu podjęto syntetyczną analizę wypasu kulturowego owiec na obszarze Babiogórskiego Parku Narodowego oraz analizę instytucjonalną obejmującą faktografię dotyczącą formalnych uwarunkowań wypasu zwierząt gospodarskich na tym terenie. Materiały źródłowe dotyczące wypasu zebrano w dyrekcji Parku, poprzez wywiad przeprowadzony z pracownikami, dostępną dokumentację dotyczącą ochrony przyrody oraz badania własne na części terenu chronionego. Ważnym dla badań materiałem źródłowym były informacje i wymogi zawarte w umowach dzierżawy. Zostały one podzielone na 2 grupy: ogólne informacje na temat wypasu na terenie Parku oraz wymogi odnośnie ochrony przyrody.

Babiogórski Park Narodowy znajduje się na terenie powiatów nowotarskiego i suskie-

go, obejmując w części swoją powierzchnią trzy gminy: Lipnicę Wielką, Jabłonkę oraz Zawoję. W tej ostatniej gminie mieści się także siedziba Parku. Powierzchnia Parku Narodowego wynosi 33,92 km², natomiast jego otuliny 84,37 km² (tab. 1). Według podziału regionalnego Karpat, obszar ten znajduje się w granicach prowincji Karpaty i Podkarpacie, podprowincji Zewnętrzne Karpaty Zachodnie oraz mezoregionu Beskid Żywiecki. Właściwa jego część składa się z głównego grzbie- tu granicznego na dziale wodnym bałtycko-czarno-

morskim oraz jego odgałęzień po obydwu stronach granicy polsko-słowackiej (Kondracki, 2009).

W obrębie Pasma Babiogórskiego znajduje się najwyższy szczyt Zewnętrznych Karpat Zachodnich, jakim jest Babia Góra. Jej skalno- kamienistą kulminację stanowi Diablak, osiąga- jący wysokość 1725 m n.p.m.

Masyw ten z uwagi na swe charaktery- styczne, osamotnione położenie wyraźnie wyod- rębnia się w górskim krajobrazie polsko-słowac- kiego pogranicza (Fujak, 2017).

Tabela 1. Jednostki fizjograficzne na tle podziału administracyjnego Babiogórskiego P.N.

Table 1. Physiographic and administrative division of the Babia Goóra National Park

Prowincja <i>Province</i>	Podprowincja <i>Subprovince</i>	Makroregion <i>Macroregion</i>	Mezoregion <i>Subregion</i>	Powiat <i>County</i>	Gmina <i>Commune</i>	Siedziba i pow. - parku - otuliny <i>Headquarters, and acreage of - the park - buffer zone</i>
Karpaty ii Podkarpacie	Zewnętrzne Karpaty Zachodnie	Beskidy Zachodnie	Beskid Żywiecki	nowotarski, suski	Lipnica Wielka, Jabłonka, Zawoja	Zawoja, 33,92 km ² , 84,37 km ²

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Kondrackiego (2009).
Source: Own study, based on Kondracki (2009).

Wyniki badań i ich omówienie

Analiza przypadku wypasu kulturowego na ob- szarze Babiogórskiego Parku Narodowego

Wypas owiec w Parku odbywa się na podstawie jednej umowy wieloletniej. Obecna umowa została podpisana na okres 5 lat i obowiązuje od 2016 do 2020 r. (tab. 2). Zgodnie z wy- mogami określonymi w umowie, wypasane jest w tym okresie 1 stado owiec rasy polska owca górska, na które składa się 200 sztuk tych zwie- rząt. Wypas owiec jest umiejscowiony tuż pod Babią Górą w obrębie polan: Gubernasówka, Lniarka oraz Śmietanowa, na powierzchni 9,3 ha. Jednak, warunki umowy dzierżawy określają, że maksymalna liczba owiec może tam wynosić do 300 sztuk. Owce są wypasane rotacyjnie, tzn. przez 6–7 dni w ciągu miesiąca na poszczegól- nych polanach. Sporadycznie wypasane są także

pojedyncze sztuki bydła rasy czerwonej na po- lanie o nazwie Na Policznym. Baca, który pro- wadzi wypas jest wybierany w drodze przetargu. Wypasający płaci Parkowi coroczną opłatę za dzierżawę w wysokości 110 zł/ha, a sam może się ubiegać o dopłaty rolno-środowiskowe, obszarowe oraz z tytułu ONW. W umowie dzierżawy nie został wyszczególniony personel pomocniczy, natomiast wypas owiec odbywa się przy pomocy psów pasterskich – owczarków podhalańskich.

Umowa dzierżawy, dotycząca szcze- gółowych warunków wypasu na terenie Babiogórskiego Parku Narodowego, nie zawiera sztywnych wymogów odnośnie stroju i uży- wania gwary przez pasterzy, jak to ma miejsce w Tatrzańskim Parku Narodowym (Musiał, 2018 a). Specjalne wymogi społeczno-kulturowe wy- pasu nie muszą być tam respektowane, ponie-

waż Park nie jest właścicielem bacówek i są one usytuowane poza jego obszarem. Bacówki nie znajdują się także na szlaku oscypkowym. Jednak, baca doi owce i wyrabia z ich mleka

oscypki, stanowiące produkt regionalny, wpisany do europejskiego rejestru chronionych nazw pochodzenia i chronionych oznaczeń geograficznych (Musiał, 2018 b).

Tabela 2. Główne warunki umowy dzierżawy na wypas kulturowy w obrębie Babiogórskiego P.N.
– ogólne dane odnośnie organizacji wypasu
Table 2. Main terms of lease agreements for cultural grazing in the Babia Goóra National Park
– general data on the organization of grazing

Wyszczególnienie <i>Specification</i>	Babiogórski Park Narodowy <i>Babia Góra National Park</i>
Łączna liczba stad objętych wypasem kulturowym w parku <i>Total number of flocks of sheep covered by cultural grazing</i>	1
Maksymalna liczba owiec objętych wypasem kulturowym <i>Maximum number of sheep covered by cultural grazing</i>	około 300 – <i>about 300</i>
Liczba owiec aktualnie objętych wypasem kulturowym <i>Number of sheep currently covered by cultural grazing</i>	około 200 – <i>about 200</i>
Liczba sztuk bydła objętego wypasem kulturowym <i>Total number of cattle covered by cultural grazing</i>	kilka sztuk – <i>several</i>
Długość trwania umowy <i>Duration of the agreement</i>	5 lat (obecna 2016–2020) <i>5 years (current agreement 2016–2020)</i>
Kryterium wyboru bacy <i>Selection criterion of shepherd</i>	przetarg – <i>tender</i>
Opłata roczna za dzierżawę (1 ha) <i>Annual lease fee (1 ha)</i>	1100 zł
Miejsce wypasu kulturowego – podział administracyjny <i>Place of cultural grazing – administrative division</i>	
Województwo – <i>Voivodeship</i>	małopolskie/ <i>Lesser Poland Voivodeship</i>
Powiat – <i>County</i>	nowotarski
Gmina – <i>Commune</i>	Lipnica Wielka
Nazwy polan – <i>Names of the clearings</i>	Gubernasówka, Lniarka, Śmietanowa, Polana na Policznym
Łączna powierzchnia polan <i>Total acreage of clearings</i>	9,3 ha
Rasa owiec – <i>Breed of sheep</i>	polska owca górska – <i>Polish Mountain Sheep</i>
Rasa bydła – <i>Breed of cattle</i>	bydło rasy polskiej czerwonej – <i>Polish Red</i>
Personel pomocniczy – juhasi <i>Auxiliary staff</i>	nie wyszczególniono ile osób <i>number of people not specified</i>
Typ koszar – <i>Type of folding</i>	luźny – <i>loose</i>
Dostęp do prądu, wody <i>Access to electricity and water</i>	tak, woda ze studni głębinowej <i>yes, water from a deep-drilled well</i>
Psy pasterskie – <i>Shepherd dogs</i>	owczarki podhalańskie – <i>Polish Tatra Sheepdog</i>
Regionalne ubrania – <i>Regional clothes</i>	nie zawsze wymagane – <i>not always required</i>
Przestrzeganie tradycyjnych obrzędów pasterskich – <i>Abiding by traditional pastoral customs</i>	niekonieczne – <i>not necessary</i>
Bacówka na szlaku oscypkowym <i>Shepherd's hut on the oscypek cheese trail</i>	nie – <i>no</i>

Źródło: Opracowanie własne na podstawie umowy dzierżawy udostępnionej przez Dyрекcję Babiogórskiego Parku Narodowego.
Source: Own study, based on lease agreement shared by the Directorate of Babia Góra National Park.

Wypas kulturowy na terenie Babiogórskiego Parku Narodowego zobowiązuje jednak bacę do przestrzegania przepisów dotyczących ochrony przyrody, środowiska i wód, a także ochrony gruntów rolnych i leśnych. Takie wymogi przyrodnicze są ujęte szczegółowo w warunkach umowy dzierżawy na tym obszarze. W obrębie Babiogórskiego Parku Narodowego są wypasane jedynie polany zlokalizowane w południowej jego części. Umowa dzierżawy zakłada, że w każdym roku jej obowiązywania termin rozpoczęcia wypasu przypada na 1 maja, a zakończenia na 15 paź-

dziernika (tab. 3). Ponadto, bacia jest zobowiązany na koszt własny do mechanicznego lub ręcznego wykaszania nie-pożądanych gatunków roślin, które pojawiają się na pastwisku. Takie koszenie należy przeprowadzić raz na dwa lata w maju lub czerwcu oraz w sierpniu. W umowie nie została wyszczególniona minimalna odległość koszar od źródeł i potoków.

Dzierżawca nie ma prawa wyprowadzania owiec do przyległych lasów i terenów zalesionych, jak również obowiązuje go zakaz nawożenia mineralnego pastwisk.

Tabela 3. Wymogi odnośnie ochrony przyrody w obrębie Babiogórskiego Parku Narodowego
Table 3. Requirements for nature conservation for cultural grazing in the Babia Goóra National Park

Wyszczególnienie <i>Specification</i>	Babiogórski Park Narodowy <i>Babia Góra National Park</i>
Termin rozpoczęcia wypasu <i>Start of grazing season</i>	1 maja danego roku <i>1 May each year</i>
Termin zakończenia wypasu <i>End of grazing season</i>	15 października każdego roku <i>15 Oct each year</i>
Liczba dni w miesiącu kiedy prowadzony jest wypas <i>Number of grazing days per month</i>	6–7 dni <i>6–7 days</i>
Mechaniczne lub ręczne usuwanie niepożądanych roślin <i>Mechanical or manual removal of unwanted plants</i>	tak – <i>yes</i>
Koszenie w trakcie każdego sezonu wegetacyjnego <i>Mowing during the growing season</i>	nie – <i>no</i>
Wymagania odnośnie częstości wykaszania polan <i>Requirements regarding the frequency of cutting the clearings</i>	wykaszenie jest obowiązkowe co 2 lata <i>cutting is required every 2 years</i>
Odległości koszar od źródeł, potoków <i>Distance from the place of fertilization to the spring and banks of the streams</i>	nie wyszczególniono <i>not specified</i>
Prawo do wypasu w przyległych lasach <i>Right to lead the sheep to adjacent forests</i>	nie – <i>no</i>
Nawożenie mineralne <i>Mineral land fertilizers</i>	nie – <i>no</i>

Źródło: Opracowanie własne na podstawie umowy dzierżawy udostępnionej przez Dyрекcję Babiogórskiego Parku Narodowego.
Source: Own study, based on lease agreement shared by the Directorate of Babia Góra National Park.

Wypas kulturowy w piętrach górskich na terenie Babiogórskiego Parku Narodowego

Babiogórski Park Narodowy oraz jego otulinę w większości stanowią tereny leśne.

Jednak na obszarze otuliny znajdują się także użytki rolne, stanowiące grunty orne oraz trwałe użytki zielone. Uprawiane są tam m.in.: żyto, pszenica, owies i ziemniaki. Teren otuli-

ny obejmuje głównie piętro pogórza i jest cenny krajobrazowo, jak również spełnia istotne funkcje gospodarcze (ryc. 1). Występujące tam zbiorowiska trawiaste, głównie w postaci łąk kośnych, są w istotny sposób powiązane z podtrzymaniem rolniczego użytkowania. Na terenie Babiogórskiego Parku Narodowego wyraźnie widoczny jest piętrowy układ roślinności. Wyróżnia się tam kilka pięter, z czego najniższe, stanowiące obszary pogórza, rozpościera się na wysokości do około 550 m lub miejscami nawet do 650 m n.p.m. Do górskich pięter zalicza się: regiel dolny (do ok. 1150 m n.p.m.), regiel górny (do ok. 1390 m n.p.m.), piętro kosodrzewiny (do ok. 1650 m n.p.m.) oraz piętro alpejskie (do 1725 m n.p.m.). W piętrze pogórza naturalnym i zarazem dominującym zbiorowiskiem roślinnym jest wielogatunkowy las liściasty z zespołu *Tilio-Carpinetum* (Tracz, 1962). Dużą rolę odgrywają tam także zbiorowiska nieleśne o charakterze wtórnym. Spośród nich największe znaczenie mają półnaturalne zbiorowiska łąkowe i pastwiskowe z klasy *Molinio-Arrhenatheretea* (R.Tx 1937). Utrzymują się one dzięki ingerencji człowieka w postaci koszenia i wypasu (Matuszkiewicz, 2002). Najbardziej rozpowszechniony jest zespół rajgrasu wyniosłego (*Arrhenatheretum elatioris* Br.-Bl. ex Scherr 1925), który jest charakterystycznym zbiorowiskiem zastępczym dla lasów grądowych ze związku *Carpinion betuli* (Issl. 1931 em. Oberd. 1953). Zespół rajgrasu wyniosłego spotykany jest także w niskich położeniach górskich, a jego utrzymanie jest związane z kilkukrotnym koszeniem w czasie każdego sezonu wegetacyjnego. Niewielkie powierzchnie zajmują tam także pastwiska budowane przez gatunki roślin dobrze znoszących zgryzanie i wydeptywanie. Tworzą one zespół *Lolio-Cynosuretum* (R.Tx. 1937) z panującą życią trwałą (*Lolium perenne* L.) i grzebieniłą pospolitą (*Cynosurus cristatus* L.), mające fizjonomię niskich muraw (Towpasz i Zemanek, 1995).

W piętrach reglowych rozległe kompleksy leśne są niekiedy przerywane przez układy roślinności nieleśnej. Zalicza się do nich łąki

górskie, pastwiska i polany śródleśne, które przez górali nazywane są halami. W odróżnieniu jednak od hal wysokogórskich reprezentujących roślinność naturalną, łąki i pastwiska reglowe, podobnie jak te z piętra pogórza należą do zbiorowisk półnaturalnych. W niższych piętrach górskich występuje zbiorowisko zaliczane do łąk wilgotnych z zespołu *Cirsietum rivularis* (Nowiński, 1927), charakteryzujące się masowym udziałem ostrożeńca łąkowego (*Cirsium rivulare* Jacq. All.). Rozwija się w miejscu wyciętego, wilgotnego lasu i jest utrzymywane w warunkach tradycyjnej gospodarki łąkarskiej poprzez koszenie. Przy braku użytkowania zespół ten przekształca się stopniowo w ziołorośla (Matuszkiewicz, 2002; Zarzycki, 2004). Świeże łąki kośne na babiogórskich skłonach, a zatem łąki mietlicowe z zespołu *Gladiolo-Agrostietum capillaris* (Br.-Bl. 1930, Pawł. i Wal. 1949), to najpospolitsze i gospodarczo najważniejsze zbiorowisko łąk kośnych w piętrach Karpat Zachodnich. Uważane jest tam za zespół endemiczny, występujący na wysokościach od 600 do 1350 m n.p.m. (Matuszkiewicz, 2002). Z gatunków trawiastych dominują mietlica pospolita (*Agrostis capillaris* L.), tomka wonna (*Anthoxanthum odoratum* L.S.Str.), kostrzewa czerwona (*Festuca rubra* L.S.Str.) i kłosówka miękka (*Holcus mollis* L.). Spośród innych roślin budujących ruń tego zbiorowiska ważne są m.in.: gatunki należące do rodzaju przywrotnik (*Alchemilla* sp.), mietczyk dachówkowaty (*Gladiolus imbricatus* L.) oraz szafran spiski (*Crocus scopusiensis* Rehmman Woł.). To zbiorowisko łąkowe dzięki prowadzonemu wypasowi utrzymuje się np. na Gubernasówce i Lniarce. Zaniechanie użytkowania w innych obszarach, m.in. na Hali Czarnego, spowodowało znaczne zmiany w składzie i strukturze łąk kośnych (Fujak, 2017).

Oprócz łąk, na istniejących obecnie halach i polanach śródleśnych na terenie Babiogórskiego Parku Narodowego występują także inne zbiorowiska roślinne, reprezentowane przez: ziołorośla, murawy bliźniczkowe oraz borówczyska (Fujak, 2002). Ziołorośla z zespołu *Adenostyletum allia-*

riae (Pawł. Sokoł. Wall. 1928), wykształcają się na terenach śródleśnych pokrytych niską roślinnością. Zasadniczo występują one w piętrze kosodrzewiny, ale w zubożałej postaci spotykane są także na niższych wysokościach (Matuszkiewicz,

2002). Według Fujak (2017), na obszarze Parku występują one w miejscach, w których był wcześniej prowadzony wypas, jednak nie jest on obecnie podtrzymywany. Stanowią tam niewielkie powierzchniowo polanki (Zarzycki, 2004).

Zakres wysokości terenu <i>Altitudinal range</i>	Wysokość n.p.m. <i>Altitude, m above sea level</i>	Piętra roślinności <i>Vegetation belts</i>	Wybrane zbiorowiska roślinne <i>Selected plant communities</i>	Piętra gospodarcze <i>Economic layers</i>	Przedział wysokościowy – piętra roślinności – zagospodarowanie terenu <i>Altitudinal range – vegetation types – land use</i>
Wysokie góry <i>High mountains</i>	do – up to 1725 m	piętro alpejskie <i>alpine belt</i>	- <i>Junco trifidi-Festucetum airoidis</i>	brak znaczenia dla rolnictwa <i>of no significance for agriculture</i>	
Średnio wysokie góry <i>Mid-high mountains</i>	do – up to 1650 m	piętro kosodrzewiny <i>subalpine belt</i>	- <i>Hieracio alpini-Nardetum</i> ; - <i>Empetro-Vaccinietum</i> ;		
Góry o umiarkowanie stromych zboczach <i>Mountains with moderately steep slopes</i>	do – up to 1390 m	regiel górny <i>upper montane belt</i>	- <i>Adenostyletum alliariae</i>	wypas <i>pasturage</i>	
Niskie i średnie góry <i>Low and mid-mountains</i>	do – up to 1150 m	regiel dolny <i>lower montane belt</i>	- <i>Gladiolo-Agrostietum capillaris</i> ; - <i>Cirsietum rivularis</i>	łąki, pastwiska <i>meadows and pastures</i>	
Środkowa i wyższa część pogórza <i>Mid and high foothills</i>	550–650			łąki kośne <i>hay meadows</i>	
Niższe partie piętra pogórza <i>Low foothills</i>	500–550	piętro pogórza <i>submontane belt</i>	- <i>Arrhenatheretum elatioris</i> ; - <i>Lolio-Cynosuretum</i>	uprawy: żyta, pszenicy, owsa, ziemniaków <i>growing rye, wheat, oat, potatoes</i>	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Denisiuk (1995) i Matuszkiewicz (2002).
Source: Own study based on: Denisiuk (1995) and Matuszkiewicz (2002).

Ryc. 1. Rolnicze zagospodarowanie terenu w różnym przedziale wysokościowym na przykładzie Karpat Zachodnich
Fig. 1. Agricultural land use in different altitudinal range in the Western Carpathians

W niektórych płatach w piętrze subalpejskim, które w Karpatach Zachodnich nazywane jest też piętrem kosodrzewiny, duży udział mają gatunki z klasy ubogich muraw bliźniczkowych (*Nardo-Callunetea* Prsg 1949) (Holeksa i Szwaagrzyk, 2018). Pólnaturalny zespół *Hieracio alpini-Nardetum* (Szafer i in. 1923 em. Balcerk. 1984) to tzw. psiary występujące od wysokości ok. 1650 m n.p.m. (Matuszkiewicz, 2002). Jego fitocenozy wykształcają się pod wpływem użytkowania pasterskiego na miejscach zajętych wcześniej przez zarośla kosodrzewiny. W piętrze kosodrzewiny występują także wysokogórskie borówczyska bażynowe z zespołu *Empetro-Vaccinietum* (Br.-Bl. 1926). Zajmują głównie siedliska kwaśne i ubogie, wcześniej porośnięte przez psiary, a zatem bliźniczyska. Na Babiej Górze spotykane są one również w polanach reglowych. Podając za Zarzyckim (1995), w latach 90. XX w. bliźniczyska były rozpowszechnione m.in. na Gubernasówce oraz na Hali Czarnej. Z kolei, naturalne tereny nieleśne w masywie Babiej Góry stanowią hale wysokogórskie, rozpościerające się powyżej piętra kosodrzewiny. Ich powierzchnię obecnie ocenia się na 40,71 ha, co stanowi 1,2% powierzchni Parku (Fujak, 2017). W tym piętrze alpejskim, zwanym też halnym występuje zbiorowisko *Junco trifidi-Festucetum airoidis* (Wal. 1933). Buduje ono naturalne wysokogórskie murawy, tworzące także klimaksowe zbiorowiska w piętrach alpejskich i subniwalnych bezwapiennych gór Europy (Matuszkiewicz, 2002). Nie posiada jednak znaczenia gospodarczego.

Panującymi zbiorowiskami roślinnymi w cały zasięgu pionowym obszaru Babiogórskiego Parku Narodowego są jednak lasy, zajmujące około 75% jego powierzchni (Denisiuk, 1995). Istnienie polan z roślinnością trawiastą jest efektem celowej działalności człowieka. Zaprzestanie użytkowania i zaniechanie koszenia czy wypasu, jakie postępowo m.in. w XX w., spowodowało przemiany roślinności aż do ponownego zajęcia przez las. Roślinność takich polan systematycznie koszona lub wypasana charakteryzuje się zwarciem runi, przez co brak jest miejsca dla nowych ga-

tunków roślin. Zaniechanie stosowania zabiegów gospodarczych powoduje wprowadzenie zakłóceń w strukturze zbiorowiska. Z czasem pojawiają się nowe nisze i luki pozwalające na wnikanie innych gatunków, najczęściej leśnych, pojawiają się także niektóre gatunki synantropijne (Fujak, 2017). Utrzymanie użytków zielonych sprzyja nie tylko bioróżnorodności roślin i bezkręgowców w takich zbiorowiskach, ale także zapewnia tanią paszę dla przeżuwaczy. W przypadku owiec za korzyściami wypasu przemawia fakt, że mają one stosunkowo niewielkie wymagania odnośnie jakości pasz. Daje to możliwość wykorzystania pastwisk rozmieszczonych na słabych glebach i położonych wysoko, na których występują trudno dostępne i uboższe użytki zielone. Ponadto wypas, a stąd pielęgnowanie krajobrazu przez owce nie wymaga dużych nakładów inwestycyjnych (Musiał i in., 2015).

Przed dyrekcją Babiogórskiego Parku Narodowego stoi zatem zadanie ochrony przyrody, które w terenach nieleśnych może być realizowane poprzez wypas kulturowy, związany z podtrzymaniem chowu przeżuwaczy. Na tych polanach w obrębie Parku, gdzie z racji ich położenia wypas jest niemożliwy, w celu utrzymania zbiorowisk trawiastych tradycyjne formy gospodarowania zostały zastąpione przez umiejętnie zaplanowane i prowadzone zabiegi ochronne. Zalicza się do nich: koszenie, usuwanie biomasy, odkrzaczanie, a nawet odlesianie. Jak podaje Fujak (2017), wprowadzone zabiegi dały oczekiwane efekty i przyczyniły się do zachowania ekosystemów łąkowych takich polan, jak: Gubernasówka, Lniarka, Rybna i Markowe Rówienki. Systematyczne, zgodnie z zaleceniami i zadaniami ochronnymi zabiegi koszenia prowadzone są także na Dejakowych Szczawinach oraz części polany Stonów.

Wypas kulturowy jako propozycja dla nowych eko-schematów

W przygotowywanej nowej wspólnej polityce rolnej, realizowanej do 2027 r., przewidziano dziewięć nowych celów, w tym trzy związane z ochroną środowiska i przyrody. Są to działania

służące: ochronie klimatu, środowiska i krajobrazu oraz różnorodności biologicznej (<https://bit.ly/355UFgn>). Jednocześnie przewidziano, że wdrażanie tych celów będzie oparte o zasadę większej elastyczności, tzn. kraje członkowskie otrzymają dużą swobodę w ich kształtowaniu i programowaniu (Pe'er i in., 2019). Jednakże, prace te muszą być bardzo dobrze powiązane ze środowiskiem przyrodniczym danego kraju, specyfiką rolnictwa i kultury rolnej, w tym z poziomem intensywności rolnictwa. Wymogi wzajemnej zgodności nadal będą warunkować wsparcie dla gospodarstw realizowane w I filarze WPR, będzie ono jednak rozwinięte przez tzw. eko-schematy (ang. *eco-schemes*). Będą one dobrowolnymi rocznymi programami rolno-środowiskowymi w ramach tzw. nowego zazielenienia (ang. *New Green Architecture*). Na razie nadal są jeszcze w fazie dyskusji i projektowania, a obowiązywać będą we wszystkich krajach członkowskich. Korzystanie z nich przez rolników będzie dobrowolne. Ponadto, w ramach II filaru nadal będą realizowane zapewne nieco zmodyfikowane programy rolno-środowiskowo-klimatyczne. Wzmocniona zostanie także tzw. warunkowość otrzymania wsparcia w ramach I filaru, a warunki, jakie będą zobowiązani spełnić rolnicy (aby otrzymać pełne płatności) będą związane głównie, a nawet niemal wyłącznie ze środowiskiem. Nakierowane będą one na takie problemy, jak: zmiany klimatu, dostępność do wody słodkiej, ochrona gleb oraz bioróżnorodności i krajobrazu.

Eko-schematy będą funkcjonować obok programów rolno-środowisko-klimatycznych, dlatego ważne jest, aby dobrze wpisały się w specyfikę danego kraju i regionu. Odbiorcą wsparcia może być aktywny rolnik, uprawniony do pobierania dopłat bezpośrednich. Będzie on mógł zawierać roczne umowy na realizację określonych działań rolno-środowiskowych. Obecnie nadal są prowadzone rozważania czy realizacja eko-schematów nie powinna być kontraktowana na więcej niż jeden rok. Ich krótki okres obowiązywania i realizacji (w porównaniu z programami rolno-środowiskowo-klimatycznymi, mający-

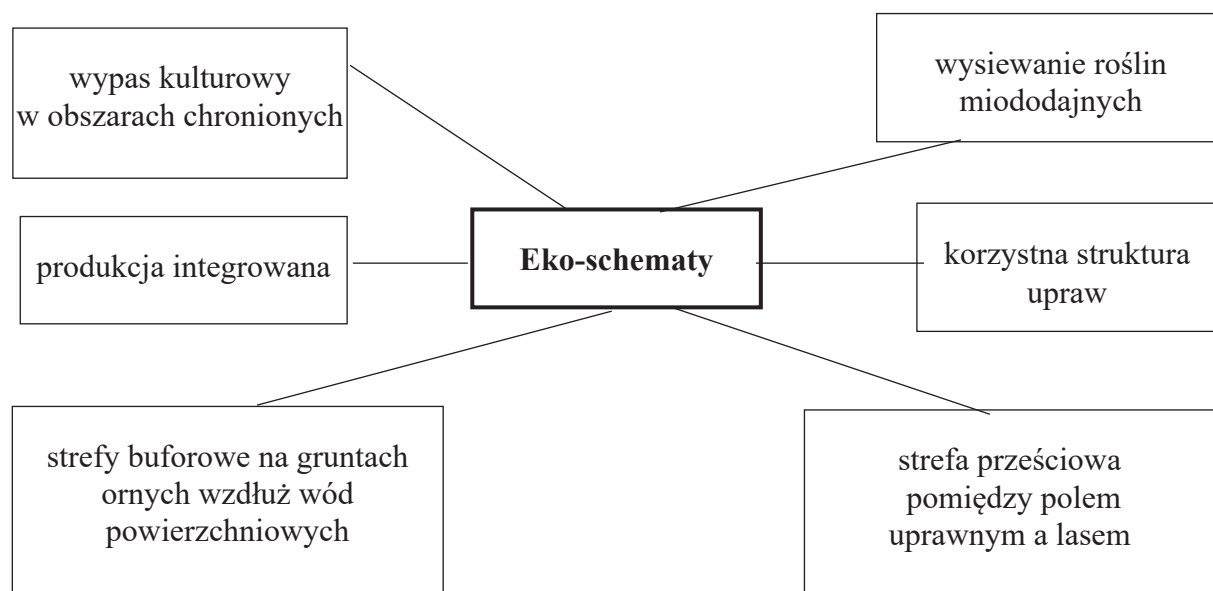
mi okres trwania wynoszący 5–7 lat) sprawi, że będą mogły być wdrażane niejako awaryjnie czy też doraźnie. Przykładowo, po zebraniu ozimin i rzepaku z danego pola, rolnik mógłby obsiać je roślinami miododajnymi. Nadal bardzo dużo w tym zakresie jest pytań, na które poszukuje się konkretnych odpowiedzi. Jednak wydaje się, że taka polityka może być korzystna zwłaszcza dla gospodarstw mniejszych, wielofunkcyjnych i prowadzących produkcję w trudniejszych warunkach środowiskowych, a zatem w obszarach górskich.

Ogólnym warunkiem dla zakwalifikowania się do otrzymania płatności w ramach eko-schematów jest użytkowanie ziemi uprawnionej do płatności bezpośrednich. Eko-schematy mają stanowić dodatkową fakultatywną formę finansowania jako płatności uzupełniające. Mogą być zatem realizowane jako „dopłaty” powyżej podstawowego poziomu płatności lub jako rekompensata dla utraconych dochodów. Rolnicy najpierw wdrażają eko-schematy, a następnie składają sprawozdania z ich realizacji. Poszczególne praktyki realizowane w ramach eko-schematów oraz wymogi dotyczące ich realizacji mogą być różnorodne i są w dalszym ciągu uzupełniane o nowe propozycje. Dotychczas stworzono listę czy też katalog eko-schematów, które mogłyby być realizowane w Polsce. Obejmuje to m.in.: mikrosiedliska ptaków w uprawach zbożowych, czyli tzw. luki skowronkowe, międzyplony ozime, wsiewki śródplonowe czy prowadzenie zmianowania.

Spośród zawartych w przygotowanym przez nasz kraj katalogu praktyk rolniczych dla obszarów górskich, w tym objętych różnymi formami obszarowej ochrony przyrody, kilka może mieć znaczenie kluczowe. Odnoszą się one do specyficznych warunków przyrodniczych i dotyczą obszarów z wysokim udziałem trwałych użytków zielonych. Przez to są predysponowane do prowadzenia produkcji zwierzęcej, która pozwala zapewnić także ochronę krajobrazu kulturowego. Zatem, dla potrzeb analizy uznano, że na obszarach górskich i podgórskich priorytetowo powinny być traktowane następujące eko-sche-

maty: produkcja integrowana, korzystna struktura upraw, wysiewanie roślin miododajnych, strefy buforowe na gruntach ornych wzdłuż wód powierzchniowych oraz strefy przejściowe pomiędzy polem uprawnym a lasem – tzw. ekoton. Do takich eko-schematów wliczono także wypas kulturowy, a zatem wypas owiec i bydła na chronionych obszarach parków narodowych (ryc. 2). Taki ekstensywny wypas charakteryzuje się obsadą przeżuwaczy wynoszącą co najmniej 0,3 DJP/ha TUZ i maksymalnie 1,5 DJP/ha. Eko-schematy z powodzeniem wpisują się także w ogólnie pojmowaną koncepcję rozwoju zrównoważonego.

Stoi ona w opozycji do rozwoju tradycyjnego, opartego na programie wzrostu gospodarczego i stanowi krytykę dotychczasowego modelu rozwoju ludzkości prowadzącego do nadmiernej eksploatacji przyrody (Pawłowski, 2006). Takim ważnym elementem zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich są w tym kontekście właśnie ekstensywny chów i hodowla zwierząt ras rodzimych. Dlatego należy dołożyć wszelkich starań, aby zachować wielowiekową tradycję wspólnotowego wypasu, będącego najlepszym sposobem użytkowania terenów górskich (Molik i in., 2017).

Źródło: Opracowanie własne. – Source: Own study.

Ryc. 2. Eko-schematy o priorytetowym znaczeniu dla obszarów górskich

Fig. 2. Eco-schemes of priority importance for mountain areas

Podsumowanie

Przed Babiogórskim Parkiem Narodowym stoi zadanie ochrony przyrody, które w terenach nieleśnych może być realizowane poprzez wypas kulturowy, związany z podtrzymaniem chowu przeżuwaczy. Za przykład takich zorganizowanych działań w obrębie tego parku posłużył wypas kulturowy owiec na terenie polan: Gubernasówka,

Lniarka i Śmietanowa. W latach 2016–2020 było tam wypasane jedno stado owiec rasy polska owca górska, na które składało się 200 sztuk tych zwierząt, w systemie rotacyjnym, tzn. przez 6–7 dni w ciągu miesiąca na danej polanie.

Promowanie takiego wypasu jako projektowanego, nowego elementu w ramach tzw. eko-schematów daje szansę na zahamowanie proce-

sów związanych z sukcesją wtórną w obszarach chronionych, takich jak parki narodowe. Wypas owiec jest tam tradycyjnie prowadzony w kilku piętrach górskich i w różnych zbiorowiskach ro-

ślinności nieleśnej. Umożliwia to zachowanie bioróżnorodności, jak również unikatowej lokalnej tradycji związanej z pasterstwem, która jest głęboko zakorzeniona w kulturze regionów górskich.

Literatura

- Ciurzycki W. (2004). Struktura przestrzenna naturalnych odnowień świerkowych na górnoreglowych polanach popasterskich w Tatrach Polskich. *Sylwan*, 7: 20–30.
- Denisiuk Z. (1995). Ochrona przyrody i krajobrazu. W: *Karpaty Polskie. Przyroda, człowiek i jego działalność*. J. Warszńska (red.). Wyd. Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Fitak F. (2002). Pasterstwo na południowych stokach Babiej Góry. *Rocznik Babiogórski*, 4: 45–56.
- Fujak K. (2002). Polany śródleśne i ich roślinność. *Rocznik Babiogórski*, 4: 11–20.
- Fujak K. (2017). Polany Babiej Góry. *Problemy Sprawy Ludzie*, 19: 139–156.
- Future of the Common Agricultural Policy (2018). CAP-Reform Draft, EC (<https://bit.ly/355UFgn>).
- Holeksa J., Szwagrzyk J. (2018). (red.). *Rośliny Babiej Góry. Monografie Babiogórskie*, Wrocław-Zawoja.
- Kawęcka A., Radkowska I., Szewczyk M., Radkowski A. (2017). Wypas kulturowy owiec w ochronie cennych zbiorowisk roślinnych na przykładzie Hali Majerz. *Wiad. Zoot.*, LV (5): 189–197.
- Kłapyta P. (2014). Wołoskie osadnictwo w Karpatach w aspekcie historyczno-geograficznym. W: *Kultura pasterska łuku Karpat i jej oddziaływanie na kulturę Babiogórców*. U. Janicka-Krzywda (red.), Kraków-Zawoja; ss. 9–26.
- Kondracki J. (2009). *Geografia regionalna Polski. Beskid Żywiecki*. Wyd. III. PWN, Warszawa; ss. 330–332.
- Kowalczyk M. (2013). Pasterstwo na Górnjej Orawie. W: *Pasterstwo w Karpatach. Tradycja a współczesność*. Szkice. M. Kiereś (red.), Warszawa; ss. 103–112.
- Krzywda P. (2010). Charakterystyka historyczno-geograficzna obszaru zamieszkiwanego przez Górali Babiogórskich. W: *Kultura ludowa Górali Babiogórskich*. U. Janicka-Krzywda (red.), Kraków; ss. 7–22.
- Matuszkiewicz W. (2002). *Przewodnik do oznaczania zbiorowisk roślinnych Polski*. PWN, Warszawa.
- Molik E., Dobosz J., Kordeczka K., Pęksa M. (2017). Wypas kulturowy owiec na terenie Tatrzańskiego Parku Narodowego jako przykład gospodarowania zgodnego z zasadami ekorozwoju. *Probl. Drob. Gosp. Rol.*, 1: 61–70; doi: <http://dx.doi.org/10.15576/PDGR/2017.1.61>.
- Musiał K. (2018 a). Wypas kulturowy owiec na terenie dwóch karpaccich parków narodowych. *Wiad. Zoot.*, 2: 30–37.
- Musiał K. (2018 b). Produkty regionalne i tradycyjne pochodzenia owczego jako element służący podtrzymaniu lokalnej kultury w krajobrazie Karpat Polskich. *Ewaluacja funkcjonalności produkcji żywności o chronionych – nazwie pochodzenia i oznaczeniu geograficznym, w tym produktów regionalnych na przykładzie Hiszpanii i Polski*. Monografia. Wyd. Instytut Zootechniki, Kraków.
- Musiał W., Musiał K. (2018). Economic and ecological potential of the protected areas in the Pieniny Mountains. *Proc. Int. Conf.: Economic Science for Rural Development*, 49: 48–55.
- Musiał K., Szewczyk W., Grygierzec B. (2015). Wpływ zaprzestania użytkowania na skład gatunkowy łąk i pastwisk wybranych mezoregionów Karpat Zachodnich. *Fragmenta Agronomica*, 32 (4): 53–62.
- Pawłowski A. (2006). Wielowymiarowość rozwoju zrównoważonego. *Probl. Ekorozwoju*, 1 (1): 23–32.
- Pe'er G., Zinngrebe Y., Moreira F., Sirami C., Schindler S., Müller R., Bontzorlos V., Clough D., Bezák P., Bonn A., Hansjürgens B., Lomba A., Möckel S., Passoni G., Schleyer Ch., Schmid J., Lakner S. (2019). A greener path for the EU Common Agricultural Policy. *Science*, 365: 449–451.

- Towpasz K., Zemanek B. (1995). Szata roślinna. W: Karpaty Polskie. Przyroda, człowiek i jego działalność. J. Warszńska (red.). Wyd. Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Zarzycki J. (1995). Przemiany roślinności polan śródleśnych w Babiogórskim Parku Narodowym spowodowane zaniechaniem użytkowania, Kraków.
- Zarzycki J. (2004). Roślinność polan reglowych Babiogórskiego Parku Narodowego. W: Babiogórski Park Narodowy. Monografia przyrodnicza. B.W. Wołoszyn, A. Jaworski, J. Szwagrzyk (red.), Kraków.
- Zarzycki J. (2010). Ekosystemy nieleśne. W: Charakterystyka stanu oraz analiza dotychczasowych sposobów ochrony. ProGea Consulting; ss. 184–198.

CULTURAL GRAZING AS A PROPOSAL OF A NEW ECO-SCHEME UNDER THE COMMON AGRICULTURAL POLICY – AN EXAMPLE OF THE BABIA GÓRA NATIONAL PARK

Summary

Babia Góra National Park is one of the 6 Carpathian national parks in Poland, located on the border with Slovakia. The park covers an area of 33.92 km², mostly occupied by forests. The rest of the area is covered by seminatural plant formations like meadows and pastures, which require human activities. Cultural grazing of livestock, mainly sheep, in protected areas of national parks is an example of such activity. It is characterized by numerous restrictions and rules. They are imposed on shepherds by the authorities of particular national parks. The aim of the study was a synthetic evaluation of the rules and requirements of cultural grazing in Babia Góra National Park and its impact on grasslands. Such grazing takes place on the basis of lease agreements for cultural grazing in park, determining how many sheep and cattle can be grazed in particular area, so that animals do not cause damage to the environment. The lease agreement currently permits the presence of 1 flock of Polish Mountain sheep, which is a native breed. There are grazed 200 animals, just below the Babia Góra, on the area of 9.3 ha, each year from May to September, for 6–7 days during the month. Apart from sheep, there is also grazed a native breed of Polish Red cattle. The cultural aspect of animal husbandry and breeding native breeds, is also important for sustainable development of such rural areas of outstanding natural beauty. Old, native breeds of farm animals are often unsuitable for large-scale farming, but on the other hand they are perfect in locations with harsh climate and short vegetation period. Grazing of sheep and cattle contribute to maintaining seminatural plant formation from *Molinio-Arrhenatheretea* class.

Key words: cultural grazing, protected areas, new eco-schemes

Wypas kulturowy – Cultural grazing
(fot. A. Kawęcka)